

A tudatalatti szimbolikája

Ha az ember sok időt tölt könyvtárakban, bizonyára nem kerülnek el figyelmét azok a hosszan sorakozó aranybetűs, sötétzöld könyvek, melyek Frazer nevét viselik és a Macmillan kiadónál láttak napvilágot. Tizenötön fut végig a szalagcím: *Az aranyág*. Ott van azután a *Folklore in the Old Testament* (Néphagyományok az Ószövetségben): három kötet. *Totemism and Exogamy* (Totemizmus és exogámia): négy kötet. Pausanias művének egy kiadása, az i.sz. 200 körüli görögországi útleírásé: hat kötet. *The Worship of Nature* (A természet imádása): két kötet. *The Fear of the Dead in Primitive Religion* (Félelem a halottaktól a primitív vallásban): három kötet. *The Belief in Immortality* (Hit a halhatatlanságban): szintén három kötet. Ezek a legnagyobb tételek, de rajtuk kívül még rengeteg van: Addison esszéinek és Cowper leveleinek kiadása, két-két kötet; számos más klasszikus szerző kiadásai; bibliai kivonatok gyűjteménye; előadások, esszék, múltó értékű művek. Jónéhány hónap kizárólagos, kemény munkájába kerülne mindezt alaposan végigolvasni.

Frazer 1854-ben egy skót presbiteriánus lelkész fiaként született Glasgowban. Két évvel volt idősebb Bernad Shaw-nál, és külsőre hasonlítottak is egymásra: szikár, inas alkat, hegyes szakáll, csillogó kék szem. Frazer apja azt akarta, hogy fia jogot tanuljon, és Angliában érdemes ezt a pályát választani, ha az ember mással akar foglalkozni. Ügyvédként végzett, de egész életében egyetemeken dolgozott, főleg a cambridge-i Trinity College munkatársaként, időnként felbukkanva, hogy tiszteletbeli fokozatokat és kitüntetésekét gyűjtsön. Az uralkodó lovaggá ütötte, elnyerte az „Order of Merit”-et, a Becsületrendet, és temérdek doktori címet is kapott. Félszeg, visszahúzódo természetű, kortársai szerint a jegyzetei nélkül gyenge szónok, beszélgetőpartnerként pedig – sok más szégyenlős emberhez hasonlóan – tüskés és kissé türelmetlen volt. Nyilvánvalóan felesége, Lady Frazer irányította és segítette tudományos fokozatai megszerzésében. A Lady maga is folytatott irodalmi tevékenységet, leginkább franciából fordított. Frazer 1941-ben, 87 éves korában halt meg - Lady Frazerrel együtt egy náci bomba áldozatául esett.

Remek, klasszikus műveltségű tudós volt, aki a késő-viktoriánus korban nőtt fel, mire Darwin már megváltoztatta a tudomány egész irányát. Az antropológia új, izgalmas kutatási terület lett, és fényárba borította Frazer klasszikus műveltségét. A görögök és rómaiak is voltak egykor primitívek, és sok olyasmi maradt fenn a vallásukban, ami az afrikai dzsungelben és ausztráliai bozótvidéken megfigyelt jelenségekhez hasonlított. Robertson Smith bibliakutató primitív arab törzseket vizsgált, hogy az Ószövetség legkorábbi rétegeiben rejtőző vallástípus nyomára bukkanjon. Dolgozott egy olyan elméleten is, mely erősen hatott Frazerre. Eszerint a primitív társadalmakban a rítus megelőzi a mítoszt: az emberek először eljuttatják hiedelmeiket, és csak később alkotnak hozzá magyarázatokat. A kutatás következő állomását a Grimm-testvérek munkáját folytató német tudósok jelentették, különösen Mannhardt. Érdekes szokásokra bukkantak a német falvakban, melyek egy, a kereszténységnél századokkal ősbibb természetkultusz körvonalaiába lászottak illeszkedni. A tudósok nagyjából úgy szemlélték a primitív embert, ahogyan feltehetőleg ő szemlélte saját életét, mint valami álmot, amelyen mindenre rejtelmes varázs nehezül; és mohón vetették magukat mindenre, aminek csak köze volt a „népihez”.

Frazer a szociálintropológia professzora volt, tudomásom szerint azonban soha nem végzett gyakorlati kutatómunkát, és a primitív társadalmak megközelítésében soha nem ment tovább a cambridge-i könyvtárnál. Egyáltalán nem kelti olyan ember benyomását, akinek bármiféle első kézből származó ismeretei lettek volna a primitív életről, vagy valaha is törekedett volna ilyenekre. Beszél például valami olyasmiről, ami „nemcsak a primitív ember kezdetleges tudatában” lelhető fel, „hanem a tudatlan és nehéz felfogású emberekben az egész világon”. Az aranyág valóban klasszikus tudományossággal megírt mű, mely az antropológia és a néphagyomány rendkívül nagy tömegét használja fel szemléltetésül. Az antik klasszikusok olvasása során Frazer megismerte a római élet egy szokását, ami talányt jelentett számára, és miközben a megfejtésén töprengett, Robertson Smithnek a Bibliáról írt műve és a német Mannhardt munkája többszáz párhuzamos jelenségre hívták fel a figyelmét. Végül a rejtélyes római szokás hatalmas mennyiségű rítus, mítosz, néphagyomány, babona és vallásos hiedelem eredetének kulcsa lett az egész világon. Így történt, hogy Az aranyágról írt tanulmánya, mely 1890-ben jelent meg először, 1900-ra három, 1915-re pedig a ma ismert 12 kötetű, kb. 4000 oldallá terebélyesedett. A könyv hosszúsága a bizonyítékanyaga óriási mennyiségének köszönhető; nem sokat veszítünk a fő gondolatmenetből, ha csak a rövidített, egykötetes változatot ismerjük, melyet a szerző csak 1922-ben készített. Frazer Darwin tanít-

ványa volt abban a hitében, hogy ha valóban tudományos akar lenni, minden állítását példák özönével kell szemléltetni, szinte megfojtva velük az olvasót. Szövege vastag lábjegyzetszőnyegen lép elénk, melynek rétegei a görög és latin irodalomból, angol, francia, német, olasz és holland nyelvű monográfiákból és folyóiratokból származnak, valamint az Ószövetségből, amit Frazer héberül olvasott.

A császárkori Róma közelében volt egy Diana istennőnek szentelt liget, melynek ura egy szökött rabszolga volt, akit a liget papjának és az Erdő Királyának neveztek. Uralma úgy vette kezdetét, hogy egy bizonyos fáról egy ágat kellett törnie, majd megtámadnia és megölnie az előző uralkodót, akit odaérkeztek a ligetben talált. Ezután ő lett az Erdő Királya, mindaddig, míg egy másik szökött rabszolga ugyanígy nem tett vele. Miért volt ez szokásban? Ez a kérdés indította Frazert 12 kötetes útjára, melyet egy másik antropológus, Malinowski „a modern művelődés legnagyobb tudományos „odüsszeájának„ nevezett.

Frazer azzal kezdi, hogy elmagyarázza: a mágia az embernek az a hite, hogy a jelenségekre vagy élőlényekre hatást tud gyakorolni azáltal, hogy utánozza őket, vagy valamely részüket hatalmába keríti. A mágia értelmében el kell játszani ellenségünk megölését, mondjuk úgy, hogy tűket szúrunk a viaszmásába, vagy meg kell szerezni valamit, ami hozzá tartozik, pl. egy hajfürtjét, és azt megrontani. A primitív törzseknek mágikus elképzelésük van a vezérükről vagy királyukról. Amíg ő ereje teljében van, a törzs összetart és az élelemtartalék nem merül ki, ha pedig megöregszik és legyengül, a termés is romlik. Így a mágia azt követeli, hogy a királyt meg kell ölni, ha ereje fogytán van. Talán különleges módja ez az uralkodói erő megőrzésének, de a cél az, hogy átruházzák az utódjára, maradékát pedig szétosszák a törzsben. A mágia azt tartja, hogy a lények tulajdonságai átmennek abba, aki megeszi őket, tehát ha a király mágikus erejét akarják, meg kell enni a testét és inni a véréét.

A rítus e hálózatából számos vallás fejlődött ki, főleg a Földközi-tenger mellékén. Központi figurájuk egy fiatal férfi alakját felöltő isten, aki általánosságban az évszakok termékenységét, különösen pedig a bő termést képviseli. Innen származik testének és vérének azonosítása a két fő terményből előállított étellel és itallal, a kenyérral és a borral. E vallás középpontja az a rítus, mely az isten halálát és újjászületését jelenti meg, amely általában három napig tart. Az isten neve Szíriában Adonisz, Kis-Ázsiában Attisz, Egyiptomban Ozirisz, Görögországban Dionüszosz, északon pedig Balder. Az európai parasztság körében is nagyszámú népszokás maradt fenn, melyek hasonló figurákat szerepeltetnek, mint pl. május királya és királynője. Eredetileg, véli Frazer, ezeket az isteneket

vagy mitikus lényeket emberek személyesítették meg, akiket ténylegesen feláldoztak, és mai népszokásokban, sőt még gyermekjátékokban is gyakran fordul elő az egykor nagyon is valóságos kivégzés imitálása.

Frazer rengeteg melléktémát is megvizsgált, sok kérdést megoldott, vagy legalábbis lenyűgöző megoldásokat vetett fel a mitológia és a néphagyomány minden területén. Vegyük pl. a "bűnbak,-rítust, melyben egy öreg férfit vagy nőt, aki a halált és a terméketlenséget személyesíti meg, megölnék vagy elűznek a közösségből. A szimbolika forrása az a szokás, hogy egy időszaki vagy ál- királlyal helyettesítik a valódit: rövid ideig uralkodik, majd kivégzik. Az ő alakja tovább élt a középkori Európa pünkösdi és farsangi királyaiban, amellet, hogy jelen van Jézus Passió-beli kigúnyolásában is. Frazer abból a kapcsolatból meríti műve címét, mely az Erdő Királya által letört ág és a között az aranyág között van, amelyet Aeneas tört le pokoljárása előtt Vergilius Aeneisében. Vergilius az aranyágot fagyöngyöz hasonlítja, és Frazer szerint valóban fagyöngy volt, melyet az ókori európai kultuszban szent növényként tiszteltek.

A melléktémák egy része más könyvekben kap helyet. Közülük legfontosabb a totemizmus kérdése, egy törzs azonosítása egy bizonyos állattal vagy növényvel, melyet adott időben szertartásosan megesznek, és ami bonyolult okok miatt nagyon fontos szerepet játszott a primitív társadalmak szerkezetének kialakulásában. Frazer négy kötete, a Totemism and Exogamy (Totemizmus és exogámia) ma is e témakör fontos forrásmunkája. (Az exogámia az a szabály, hogy a férfinak a totemtörzsen kívül kell megnősülnie.) A szerző többi könyve általában más művek összeollózásából született, Frazer igen nagy jelentőségű mind tanárként, aki olvasók tömegét ismertette meg az antropológia fogalmával, mind pedig tudósként, aki irodalmi és természettudományos ismereteket alkalmazott e témakör megközelítésében. A modern gondolkodás építőmestereként azonban jelentősége fő művén Az aranyágon áll vagy bukik.

Irodalmár lévén nem vagyok hivatott Az aranyágot antropológiai műként vizsgálni, mivel semmivel sem értek jobban az antropológiához, mint bárki más. Mielőtt megkérdezik, vajon mi vihette rá a kanadai rádiót, hogy felkérjen, beszéljek Frazerről, el kell mondanom, hogy ez idő szerint Az aranyág inkább irodalmárok, mint antropológusok érdeklődésére tarthat számot. Végül is az összehasonlító szimbólumkutatás területével foglalkozik, és az ember joggal vélheti úgy, hogy ez inkább szépsírók, költők, irodalomkritikusok és a vallás bizonyos aspektusainak kutatói számára vonzó. Amikor először megjelent, Az aranyágot a „Covent Garden antropológiai iskola” jellegzetes termékének nevezték,

mondván, hogy éppoly dús és életteli, mint a Covent Garden piaca. Úgy tűnik, nem sokat maradt a „Covent Garden antropológiai iskolából”. Számos idevágó szakkönyvet átlapoztam, hogy megnézzem, mit írnak Frazerrel. Meglehetősen tisztelettel említették mint a téma úttörőjét, **Az aranyág** hatását azonban csak valami szuperfinom műszerrel lehetett volna kimutatni bennük. Természetesen a divatnak nagy szerepe van effélékben, de emellett egy igazi probléma is felmerül.

Frazer gyakran utal az „összehasonlító módszerre”, melyet ő nevezett el így. Amikor fiatal volt, a biológia mérhetetlen nagy lépéseket tett az összehasonlító anatómia révén. Akkoriban sok történet szólt tudósokról, akik egy ismeretlen állat egész csontvázát rekonstruálni tudták a farkcsontja egy darabjából. A nyelvek összehasonlító kutatásában szintén káprázatos új világ tárult fel. Ahhoz azonban, hogy érvényes összehasonlításokat tehessünk, ismerni kell elsődleges kategóriánkat. A természettörténet kutatója, bármily varázslatos is számára minden, aminek nyolc lába van, nem veheti egy kalap alá a polipot, a pókot és a vonósnyégest. Nos, az antropológus feladata, tudomásom szerint, hogy egyedi kultúrákat vizsgáljon – ezek az elsődleges kategóriák. Tehát amikor Frazer a világ más-más részein honos rítusokat hasonlít össze anélkül, hogy bármit mondana a társadalmakról, melyeknek sajtái, nem azt teszi, amit sok antropológus, legalábbis manapság, nagy érdeklődéssel tesz. Pontosan azt teszi ellenben, amire a szimbólumok kutatója törekszik: keresi egy bizonyos szimbolikus téma többszöri előfordulását a világ különféle kultúráiban.

Ha azt akarjuk becsülni **Az aranyágban**, ami valóban érték benne, akkor az emberi képzelet valamiféle nyelvtani példatárának kell tekintenünk. Értéke központi gondolatában van, minden tényét meg lehetne kérdőjelezni, vagy át lehetne fogalmazni anélkül, hogy ezt az értéket érintenénk. Nem kell feltételeznünk, hogy egykor, a mesés múltban mindenki mindenütt megette a királyát, és ebből később fokozatosan fejlődtek ki kevésbé visszataszító szokások. Frazer rítusát olyannak kell elgondolnunk, mintha az emberi képzeletben lappangana: valaha talán szó szerint meg is történt; alapjában véve azonban inkább a rítusok jellemzőit magyarázó hipotézis, nem pedig szükségképpen az őseredeti rítus, amelyből az összes többi származik. **Az aranyág** valójában nem arról szól, hogy mit tettek az emberek a történelem hajnalán, hanem arról, amit az emberi képzelet tesz, amikor közölni akar valamit a legnagyobb rejtelmekről, az élet, halál és túlvilág rejtelméről. Más szóval a könyv a tudatalatti szimbolikát a társadalom szempontjából tanulmányozza, és megfelel annak a munkának, valamint ki is egészíti azt, amit Freud, Jung és mások végeztek a pszichológiában a tudatalatti

szimbolikát az egyén felől, álmokban és effélékben megközelítve. Meglepő, milyen pontosan beleillenek Frazer rendszerei a pszichológiai mintákba. Meghaló istenei igen hasonlítanak a freudi álmok libidó-figuráira; a bűnbak-rítusok őregei Freud szülő-képmásainak felelnek meg; a pütkösi királyok pedig ugyancsak társadalmi megjelenései annak, amit Freud az egyéni tudatban vizsgált mint az értelem mechanizmusát.

A mágiában a rítus gyakorlati célokat szolgál: gazdagítja a termést, legyőzi az ellenséget, esőt, napsütést vagy gyermekáldást hoz. A vallásban a rítus természetfeletti lényekkel kapcsolatos hiedelmeket, reményeket és elméleteket fejez ki. A mágia nem hoz gyakorlati eredményeket; a vallásos hiedelmek eltűnnek vagy átalakulnak az istenek alkonyán. Amikor azonban megfosztjuk mind a vallástól, mind a mágiától, a rítus valódi önmagává válik: a képzelet alkotásává és lehetséges műalkotássá. S mint ilyen, drámává, románcná, szépprózává vagy szimbolista költészetté válhat. A költészet – mondta Arisztotelész – a természet utánzása, és az irodalmi struktúrák azokból a mintákból nőnek ki, melyeket az emberi elme lát a természetben vagy lát bele a természetbe. Ezek közül legfontosabbak a visszatérés rítusai, a nap, a hónap, a négy évszak. Frazer nyomán a költők új szemmel láthatják saját képeik jelentését, az irodalomtudósok pedig többet tanulhatnak tőle, mint bármely más frótól arról, hogy hogyan reagált az emberi képzelet a természetre.

A valláskutatók számára Az aranyág hatalmas érték, mivel megmutatja a mítosz alapvető fontosságát. Frazer koráig a vallás iránti érdeklődés főként a teológiára vagy a történelemre korlátozódott, a mítoszt pedig csak kitalálásnak tartották - olyan valaminek, ami az összes többi vallásban van. Ma azonban már tisztábban láthatjuk, hogyan szólhat a vallás a hit vagy az értelem mellett a képzelethez is. Frazer istenevő rítusa a kereszténységnek valamiféle primitív paródiája, amely megmutatja, hogyan tekinthető a mágia és a babona, még legkülönösebb formáiban is a hiteles vallásszemlélet felé tett tétova lépésnek.

Oxfordban úgy emlegették Frazert mint „a cambridge-i munkatárs, aki tud írni”, és kétségtelenül igaz, hogy tud írni. A bizonyítékok tehetetlen tömegét egy-két ügyes simítással olyan eleven mesévé formálja, amit hajnalig sem lehet letenni. Természetesen, akik nem tudnak írni, nemcsak féltékenykedni szoktak azokra, akik tudnak, hanem gyakran egész őszintén azt hiszik, hogy minden olvasható mű szükségképpen felszínes. Innen a sok fanyalgó megjegyzés Frazer „nagy képzelőerőről tanúskodó” vagy „képszerű” stílusáról olyan könyvekben, melyeken sokkal nehezebb átrágni magunkat, mint az övéin. Történelmük bármi az

által a kutatott területekkel, Frazert mindig fogják olvasni, mert olvasmányos. Vannak azonban stílusának olyan vonásai, melyek kevésbé tetszenek. Szívesen kalandozik el a „fentebb stíl” felé és ilyenkor valami bágyadt elegancia uralkodik el szövegén, ami az embert egy viktoriánus regény hősnőjére emlékezteti, amint szoros fűzőjében éppen kifinomultan elájul. Az anyag tökéletes elrendezésében azonban Frazer elsőrangú, Gibbon vagy Macaulay színvonalán áll, és egy későbbi enciklopédikus író, Toynbee is sokat tanult tőle.

Nem mondanám, hogy Frazer nagy gondolkodó volt. Darwinhoz hasonlóan megragadott egy elképesztő intuíciót, és ennek dokumentálásával töltötte az életét, ettől eltekintve azonban gondolkodása meglehetősen közhelyes volt. Az emberek gyakran hiszik, hogy ha valaki minden idejét könyvek között tölti, elveszti kapcsolatát az élettel. Tulajdonképpen nagyon ritkán történik így, de Frazerre igaz, hogy dolgozószobája ablakából szemlélte a világot. Összes műveiben mindössze egyetlen kimondott jelét találtam a kortárs események iránti érdeklődésének: egy levelet, melyben Anglia és Franciaország egységét szorgalmazza, és ez is megírása után húsz évvel jelent meg. Frazer némiképp egy határozatlan és szentimentális liberális viktoriánus benyomását kelti. Az evolúció elmélete széles körben elterjesztette azt a gondolatot, hogy az ember az élet alacsonyabbrendű formáiból fejlődött ki, ebből pedig könnyű volt olyan haladás-elméletet alkotni, mely szerint az ember változatlanul folyamatosan fejlődik, azaz a barbárságból egyre magasabb civilizációk felé halad. Ma is sokan hiszik, hogy a biológiai evolúció és a történelmi fejlődés egy és ugyanaz, és, hogy egyik a másiknak tudományos bizonyítéka. Frazer is így gondolta, és sohasem kételkedett abban, hogy az ember egyenletesen megy felfelé egy mozgólépcsőn a majomembertől a barbárságon keresztül a huszadik századi Cambridge-ig.

Nos, Frazer „összehasonlító módszere” úgy működik, hogy egymás mellé tesz mítoszokat az ókori világból, szokásokat mai primitív társadalmakból és ősi hiedelmek maradványait napjainkból. Az ilyen módszerben nyilvánvalóan semmi történetiség nincs, és aligha igazolhatja a szerző történeti vonatkozású kijelentéseit. Mindezek ellenére Frazer könyvének történeti kerete van, melyet a darwini mozgólépcső nyújt számára. Minden emberi társadalom, vallja, a mozgólépcső egy bizonyos pontjához tartozik, a legalsótól, az afrikai bozótlakóktól a legfelsőig, saját magunkig. Az azonos szinten levő társadalmak nagyjából egyformán működnek, bármilyen messze vannak is egymástól. Frazer erre az elvre támaszkodik, amikor időben és térben rendkívül távol eső rítusokat hasonlított össze. Az aranyág utolsó oldalain összefoglalja ezt az

elméletét. Úgy tartja, hogy az emberiségnek három korszaka van: a mágia, a vallás és a tudomány kora, s az utolsó most veszi kezdetét.

Frazer szerint a mágia pszichológiailag nagyjából azonos a tudománnyal. A varázsló célja, akárcsak a tudósoké, praktikus és világi cél. Mindketten hiszik, hogy a természet kötött törvényeknek engedelmeskedik, és megpróbálják e törvényeket a saját hasznukra fordítani. A mágia és a tudomány közti különbség tehát nem a megközelítésben van, hanem abban, hogy a mágia hibásan, a tudomány pedig helyesen látja a természet törvényeit. Mivel a varázsló természeti ismeretei kezdetlegesek, a mágia nem működik; az ember tehát a vallás felé fordul, ami Frazer számára rejtélyes külső hatalmakba vetett hit, melyeket az ember kiengesztelhetőnek vagy a maga számára megnyerhetőnek vél. A mi dolgunk most már az lenne, hogy kinőjünk a vallást – Frazer itt nem egészen világosan fogalmaz, de lényegében ezt akarja mondani –, és belépünk a tudomány vagy „igaz mágia” korába. *Psyche's Task* (Psyche feladata) című előadás-sorozatában mondja a szerző, hogy a mai civilizáció sok alapvető jellemzője, pl. a kormány, a magántulajdon, a házasság és az emberi élet tisztelete primitív babonákból nőtt ki, és nekünk mindössze el kell választanunk bennük a babonás elemet valós értelmüktől.

Az embernek eszébe jut G.K. Chesterton megjegyzése a viktoriánusokról, akik az emberi történelem egészét valamelyik háromkötetes regényük képében látták, biztosak lévén benne, hogy ők a harmadik kötet, és hogy a történelem jóra fog fordulni, mivel éppen velük fordul. El tudom képzelni, hogy nem sok mai tudós osztja Frazernek azt a nézetét, miszerint a mágia mindig és mindenhol megelőzte a vallást: világos, hogy a kettő együtt születik. Ha van valami átmeneti állapot a mágia és a tudomány között, ez akkor sem a vallás, mely mindkettőtől elég távol esik, hanem valami olyasmi, mint az alkímia meg az asztrológia. Ezen kívül, a mágiának sok olyan eleme van, pl. a hagyományoktól és tekintélytől való függés, a titokzatosság, az érzelmi és drámai elemek, melyek erősen megkülönböztetik mindenfajta racionalizmustól, legyen az bármily kezdetleges. Ha a mágia „tudomány” - még ha hibás is -, a primitív társadalmak bizonyára birtokában vannak a természet széleskörű, nagyon alapos ismeretének, ami Frazer meghatározása szerint tudományos, és alkalmazzák is ezt – mert ha nem, éhen halnának.

Ami a háromkötetes regény szerencsés befejezését illeti, hogy kinőjünk a vallást, és mindenben ésszerűek és tudományosak leszünk, nem hangzik túl jó programnak a világ számára 1958-ban. Az egyetlen ember, akivel Frazer szemlátomást nem tudott mit kezdeni, Freud volt, annak ellenére, hogy Freud egyik könyvét, a *Totem and Taboo* (Totem és tabu)

címűt éppen Frazer munkájára alapozta. Ez talán csak prűdéria volt Frazer részéről, de miért kellene az általa gyűjtött anyag feldolgozójának prűdnek lennie? A válasz nyilvánvalónak tűnik: Freud felfedezései arról, mi minden játszódik le a mai civilizált emberben igen kétségessé teszik, hogy az „ésszerűség” korát éljük. Frazer könnyen elfogadta, hogy a primitív ember brutális és vérfertőző, az azonban, hogy a 19. század jól öltözött polgárai is tele vannak brutális és vérfertőző készletekkel, rontotta a haladás hitelét. Igaz, Frazer gyakran figyelmeztet arra, hogy a mi civilizációnk csak nagyon vékony réteg a még mindig változatlan barbárság és babona felszínén. Ezzel azonban úgy tűnik, azt mondja, hogy a városokon és egyetemeken kívül, vidéken tömegével élnek olyan emberek, akik újhholdkor akarnak vetni és macskát áldozni a bő termés érdekében. Úgy látszik, soha nem jut eszébe, hogy a civilizáció és a haladás épp ilyen értelmetlen és ráadásul veszélyesebb dolgokat rejthet.

A sors fintorának tűnik, hogy napjainkra Frazer ekkora hatású szerző lett. Régivágású agnosztikus volt, aki forradalmasította vallás-szemléletünket. Elszántan hitt egy általa tudományosnak vélt módszerben és alapvetően befolyásolta a modern költészet képrendszerét. Hitt az ésszerűség általi haladásban, és többet mondott a tudatalatti szimbolikájáról, mint bárki más, talán az általa el nem ismert Freudot leszámítva. Bizonyos szempontból nem is annyira a modern gondolkodás, hanem inkább az érzés és a képzelet építőmestere. Éppen a modern gondolkodás nagy felfedezéseinek egyike azonban, hogy az érzés és a képzelet elválaszthatatlan része a gondolkodásnak, hogy a logika csak egy a szimbolika sok formája közül. S e felfedezéshez Frazer is hozzájárult.